

22. juli-senteret

Fordypningstekst

Forvaring i 22. juli-saken

Av forskningssjef Berit Johnsen og førstelektor Birgitte Langset Storvik, Kriminalomsorgens høyskole og utdanningssenter (KRUS). Publisert i oktober 2017. Oppdatert i mars 2022.

Denne teksten gir en liten innføring i hva det betyr at Anders Behring Breivik i 22. juli-saken ble dømt til forvaring. Forvaring er den strengeste straffen vi har i Norge, og den er tidsubestemt, det vil si at den kan forlenges. I dag gjennomfører Breivik forvaringsstraffen i fengsel, nærmere bestemt i en avdeling med særlig høyt sikkerhetsnivå. I en slik avdeling er kontrolltiltakene svært strenge, og det er problematisk både i forhold til menneskerettighetene og til gjennomføring av forvaringsstraffen.

Hva er forvaring?

Anders Behring Breivik* ble dømt til forvaring som er den strengeste straffen vi har i Norge. En person kan bare dømmes til forvaring hvis vedkommende har begått eller forsøkt å begå et lovbrudd som har krenket andres liv, helse eller frihet. Eksempler på dette kan være drap og terrorhandlinger. Samtidig må dommerne i rettssaken, det vil si retten, mene at det er en nærliggende fare for at personen vil begå et nytt og alvorlig lovbrudd. En person kan ikke dømmes til forvaring hvis retten mener at en vanlig fengselsstraff vil være nok for å verne samfunnet mot ny og alvorlig kriminalitet. Dette er en vanskelig vurdering, fordi retten må se fremover i tid og anta at sannsynligheten vil være høy for at personen vil begå ny og alvorlig kriminalitet også etter at han kan løslates fra en eventuell vanlig fengselsstraff.

Lengden på forvaringsstraffen

I motsetning til vanlig fengselsstraff er forvaring en tidsubestemt straff, det vil si at det er uvisst hvor lenge forvaringen varer. Retten fastsetter likevel en tidsramme, som sier hvor lenge den forvaringsdømte i utgangspunktet kan holdes i forvaring. Tidsrammen i 22. juli-dommen ble satt til 21 år. Dette betyr at Breivik kan løslates etter 21 år hvis faren for gjentakelse av ny og alvorlig kriminalitet ikke lenger er nærliggende. Hvis sannsynligheten for at Breivik vil begå ny og alvorlig kriminalitet fremdeles er høy, kan retten forlenge tidsrammen med inntil fem år. Det er ingen grense for hvor mange ganger retten kan forlenge tidsrammen. I prinsippet kan derfor en person som dømmes til forvaring, som Breivik, sitte i fengsel livet ut.

Når retten dømmer en person til forvaring fastsetter den også vanligvis en minstetid. Formålet med minstetiden er å sette et tidspunkt for når den forvaringsdømte tidligst kan løslates på prøve, det vil si løslates med oppfølging.

22. juli-senteret

Minstetiden i 22. juli-dommen ble satt til 10 år, som betyr at Breivik kunne be om å bli løslatt på prøve etter å ha vært i forvaring i 10 år.

Når kan prøveløslatelse nektes?

En forvaringsdømt må søke om å bli prøveløslatt, men han kan ikke bli prøveløslatt hvis sannsynligheten for at han vil begå ny og alvorlig kriminalitet er høy. Samme vurdering som da personen ble dømt til forvaring, gjøres altså på nytt. I praksis betyr dette at kriminalomsorgen (som er den organisasjonen fengslene tilhører), og påtalemyndigheten (som er dem som leder politiets etterforskning i straffesaker) må ta stilling til om det har skjedd en endring hos den forvaringsdømte som gjør at han ikke lenger vil være en fare for samfunnet. I vurderingen blir det blant annet lagt vekt på dommens alvorlighet, den forvaringsdømtes oppførsel under straffegjennomføringen, om han har gjennomført behandling, og om hans holdning til kriminalitet er forbedret.

Hvis kriminalomsorgen og/eller påtalemyndigheten mener at det ikke har skjedd tilstrekkelig endring og konkluderer med at den forvaringsdømte ikke kan prøveløslates, har den forvaringsdømte krav på at retten skal avgjøre spørsmålet om prøveløslatelse. Hvis retten også mener at gjentakelsesfaren er for stor, vil ikke den forvaringsdømte bli prøveløslatt. Kriminalomsorgen og påtalemyndigheten ville ikke prøveløslate Breivik da han ba om det etter ti år i fengsel. Saken om prøveløslatelse ble derfor vurdert av retten i januar 2022. Retten mente at Breivik ikke hadde endret seg siden han ble dømt til forvaring, og at det var fare for at han ville gjennomføre nye alvorlige voldshandlinger hvis han skulle bli prøveløslatt. Han ble derfor ikke prøveløslatt av retten.

For hver gang retten nekter prøveløslatelse, kan den forvaringsdømte søke på nytt etter ett år. Det betyr at man i fremtiden kan risikere at retten relativt hyppig må vurdere om Breivik kan prøveløslates. Selv om Breivik søker om prøveløslatelse hvert år etter han har fått avslag, er det lite trolig at han blir prøveløslatt med det første. Det er fordi han ikke har vist noen tegn til å endre seg de første ti årene etter at han utførte terrorhandlingene. At forvaringsdømte har anledning til å få prøvd spørsmålet om prøveløslatelse jevnlig er likevel viktig for deres rettssikkerhet, det vil si at lover og regler blir fulgt og at de ikke blir tilfeldig behandlet.

Innholdet i forvaringsstraffen

I og med at prøveløslatelse fra forvaring bare kan skje hvis faren for ny og alvorlig kriminalitet ikke lenger er nærliggende, må fengselet legge til rette for at denne faren skal kunne reduseres. Fengselet skal gi den forvaringsdømte mulighet til å selv kunne gjøre en innsats for å redusere risikoen for ny kriminalitet, men han

22. juli-senteret

eller hun kan ikke tvinges til dette. For fengselsbetjentene og andre som arbeider med den forvaringsdømte, er det derfor viktig å oppmuntre og motivere til endring for å forhindre ny alvorlig kriminalitet. Samtidig må de tilpasse ulike tiltak til den enkeltes forutsetninger og behov, slik som arbeid, skolegang, behandling og fritidsaktiviteter. Breivik har valgt å studere statsvitenskap og økonomi. Noen har reagert på at han kan få gjøre dette, men alle som sitter i norske fengsler har rett til skolegang og studier. Dette følger et viktig prinsipp i det norske samfunn, at selv om du sitter i fengsel mister du ingen rettigheter.

Ifølge regelverket om forvaring skal det også legges til rette for at den forvaringsdømte får en gradvis tilvenning til livet utenfor fengselet frem mot full frihet. Forvaringsdømte starter gjennomføringen av straffen i spesielt tilrettelagte fengsler og avdelinger. Der er det vanlig at ansatte spiser sammen med de forvaringsdømte og arrangerer forskjellige felles aktiviteter. Man tenker at samhandling mellom ansatte og innsatte (det vil si dem som sitter i fengsel), slik som matlaging og sosial trening, kan bidra til å utvikle ulike ferdigheter. Det kan igjen bidra til å motvirke ny kriminalitet. Utover i straffegjennomføringen er det flere forvaringsdømte som blir overført til fengsler og avdelinger med større åpenhet og frihet. Der er mulighetene for skolegang, arbeid, behandling og andre aktiviteter ofte større.

Avdeling med særlig høyt sikkerhetsnivå

Breivik sitter ikke på en vanlig forvaringsavdeling som beskrevet ovenfor. Det er fordi kriminalomsorgen mener at det for Breivik er behov for mer sikkerhet (det vil si kontroll) enn man finner på disse avdelingene. Han er derfor plassert i en avdeling der sikkerhetsnivået er særlig høyt. Det er bare lov å plassere en person i en slik avdeling hvis det er fare for at han kan rømme fra fengselet, ta gisler i fengselet eller begå ny og alvorlig kriminalitet.

Breivik må i denne avdelingen forholde seg til et veldig strengt sikkerhetsregime. Han blir jevnlig kroppsvisitert. Det vil si at han må kle seg delvis naken slik at det er mulig å sjekke at han ikke skjuler noe ulovlig på kroppen, for eksempel et barberblad, som kan brukes til å skade seg selv eller andre. Breiviks rom og eiendeler blir også jevnlig kontrollert for å forsikre seg om at han ikke oppbevarer noe ulovlig. De som besøker ham kan bare snakke med ham gjennom en glassvegg. Alle telefonsamtalene hans blir lyttet på, og alle brev som han mottar eller sender ut av fengselet blir kontrollert ved gjennomlysning og ved at de åpnes og leses. Breivik skriver og mottar mange brev, men flere av brevene blir stanset i brevkontrollen for å hindre at han skal pleie nettverk med andre høyreekstreme og inspirere andre med sine holdninger.

Fordi sikkerheten er så streng må kriminalomsorgen hver sjette måned vurdere om det fortsatt er behov for at Breivik skal sitte på avdelingen med særlig høyt sikkerhetsnivå. Breivik blir imidlertid værende på en slik avdeling så lenge det er

22. juli-senteret

nødvendig. Alle som sitter i fengsel, kan bli plassert i avdeling med særlig høyt sikkerhetsnivå om det er nødvendig. I løpet av de siste 20 årene er det imidlertid bare 13 personer som har vært i en slik avdeling i norske fengsler. Oppholdene har som regel vært korte, bortsett fra Breivik, som har vært der under hele gjennomføringen av forvaringsdommen. Innsatte i avdeling med særlig høyt sikkerhetsnivå har ikke kontakt med innsatte fra andre avdelinger, og Breivik har nesten ikke hatt kontakt med noen andre innsatte siden han ble fengslet. Fordi Breivik ikke har kontakt med andre innsatte, er han isolert. Når en person er isolert og underlagt et strengt sikkerhetsregime over tid, er det fare for utvikling av isolasjonsskader. Dette kan for eksempel være hodepine, depresjon og angst.

Kriminalomsorgen har en plikt til å forhindre at innsatte får isolasjonsskader. Derfor får Breivik bevege seg mellom flere celler/rom inne på avdelingen på dagtid. Breivik får jevnlig tilsyn av fengselsbetjenter, han får ganske ofte besøk av sykepleier eller lege, og han har mulighet til å være ute i en luftegård hver dag. Han kan også lage mat og delta på ulike aktiviteter sammen med fengselsbetjentene. Han har også en fast besøksvenn (prest) som kommer jevnlig på besøk. Frem til 2022 har Breivik vært på Ila fengsel og forvaringsanstalt og i Telemark fengsel, avdeling Skien. I løpet av 2022 blir han flyttet til Ringerike fengsel.

Rettssak mot staten

Breivik mener at måten han blir behandlet på i fengselet er i strid med menneskerettighetene, og derfor gikk han til søksmål mot staten i 2017. Norge er forpliktet til å innrette seg etter den Europeiske menneskerettskonvensjonen (EMK). Der står det at ingen må bli utsatt for tortur eller for umenneskelig eller nedverdiggende behandling. Det står også at alle har rett til respekt for sitt privatliv og brevveksling. Breivik mener han blir utsatt for umenneskelig behandling fordi han har vært isolert i så lang tid. Samtidig mener han at han har vært utsatt for nedverdiggende behandling gjennom hyppige kroppsvisitasjoner. Gjennom den strenge kontrollen av telefonsamtaler og brev mener han at hans privatliv og brevveksling ikke blir respektert.

I den første rettssaken, i tingretten, ble staten dømt for brudd på EMK. Retten mente at Breivik hadde vært utsatt for nedverdiggende behandling. Staten var ikke enig i dette og anket dommen, det vil si at de ba om en ny rettssak. I den andre rettssaken, i lagmannsretten, ble staten frifunnet, og det er denne dommen som gjelder. Lagmannsretten mente at den strenge sikkerheten i fengselet var nødvendig for å ivareta sikkerheten for samfunnet og for Breivik, og at Breivik ikke var utsatt for isolasjonsskader. Breivik klaget saken inn for Den europeiske menneskerettsdomstol (EMD), som behandler saker hvor det er tvil om brudd på menneskerettighetene. Saken ble avvist (dvs. at den ikke ble behandlet) av EMD, fordi de mente at de ikke ville komme til noe annet resultat enn lagmannsretten. Norge har aldri blitt dømt for tortur eller for umenneskelig eller nedverdiggende

22. juli-senteret

behandling i EMD. Breivik har varslet at han planlegger å gå til nytt søksmål mot staten, fordi han har sittet isolert i så mange år.

Fremtidige utfordringer

Det er vanskelig å imøtekomme kravene til gjennomføring av forvaringsstraff i en avdeling med særlig høyt sikkerhetsnivå. Innholdet i forvaringsstraffen skal være rettet mot endring for å redusere faren for ny kriminalitet, mens i en avdeling med særlig høyt sikkerhetsnivå er man først og fremst opptatt av å ivareta sikkerheten og forebygge isolasjonsskader. Samtidig må kriminalomsorgen forsøke å tilby og tilpasse ulike tiltak for Breivik innenfor de strenge kontrolltiltakene han er underlagt.

Det er uvisst hvor lenge Breivik må sitte i fengsel og hvor lenge han må være i avdelingen med særlig høyt sikkerhetsnivå. Etter hvert vil han kanskje bli overført til en forvaringsavdeling, men han vil aldri kunne slippe ut fra fengsel så lenge han er en fare for samfunnet.

* Anders Behring Breivik har skiftet navn og heter nå Fjotolf Hansen. Siden vi best kjenner han som Breivik, vil vi bruke dette navnet videre i teksten.

Kilder:

domstol.no. «Borgarting lagmannsrett dom 1. mars 2017 (16-111749ASD-BORG/02)». <https://www.domstol.no/globalassets/upload/borg/internett/forside-nyheter/dom-i-breivik-saken-01032017.pdf>

domstol.no. «Oslo tingrett dom 20. april 2016 (TOSLO-2015-107496-3)». <https://www.domstol.no/contentassets/1a66cc289ab441248a8b4b408dc26f28/15-107496tvi-otir—dom-20042016breivik.pdf>

kriminalomsorgen.no. «Retningslinjer om gjennomføring av forvaring – retningslinjer til forskrift av 5. mars 2004 nr. 481 om gjennomføring av særreaksjoner, fastsatt av Kriminalomsorgens sentrale forvaltning». www.kriminalomsorgen.no/retningslinjer-om-gjennomfoering-av-forvaring.522859-79050.html.

lovdata.no. «Forskrift om straffegjennomføring FOR-2002-02-22-183. Kapittel 6». <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2002-02-22-183?q=straffegjennomføring/sforskriften>

22. juli-senteret

lovdata.no «Lov om straff (straffeloven) LOV-2005-05-20-28. Kapittel 7». <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28>

lovdata.no. «Norges høyesterett dom 16. oktober 2014 (HR-2014-2014-A – Rt-2014-946)». <https://lovdata.no/pro/#document/HRSTR/avgjorelse/hr-2014-2014-a?searchResultContext=1985>

Storvik, Birgitte Langset. Forvaringsstraff. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.

Tips til videre lesning:

European Court of Human Rights: <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>

Johnsen, Berit og Hans Jørgen Engbo. «Forvaring i Norge, Danmark og Grønland – noen likheter og ulikheter». Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap, 102 (2015:2), s. 175-194. <https://tidsskrift.dk/NTfK/article/view/71820>

Johnsen, Berit. «Elleve år med forvaring: Løslatelse – praksis og rettspraksis – og tilbakefall». Lov og rett, 52 (2013:6), s. 385-405.

Johnsen, Berit. «Prøveløslatelse fra forvaring med vilkår om opphold i institusjon eller kommunal boenhet utover ettårsfristen – ikke bare noen, men mange problemstillinger». Kritisk Juss, 38 (2012:1), s. 29-51. https://www.idunn.no/kritisk_juss/2012/01/proeveloeslatelse_fra_forvaring_med_vilkaar_om_opphold_i_insti

Johnsen, Berit «Forvaring – fra særreaksjon og 'straff' til lovens strengeste straff: Ett skritt frem eller ett tilbake?». Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap, 98 (2011:1), s. 2-16. <https://tidsskrift.dk/NTfK/article/view/70101>

Johnsen, Berit. «Forvaring – et barn av sin tid?». Materialisten, 34 (2006:4), s. 53-89. https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/160395/forvaring_berit_johnsen.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Johnsen, Berit og Birgitte Langset Storvik. «Forvaring og utvikling for perioden 2002-2006». Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap, 93 (2006:1), s. 51-67. <https://tidsskrift.dk/NTfK/article/view/71632>

Johnsen, Berit og Birgitte Langset Storvik. «Hard cases make bad law? Preventive detention and the 22 July case». Retfærd, nr. 2 2020 s. 71-84.

Rosenqvist, Randi og Tonje Sandal. «En forvaringsordning tilpasset dagens forvaringsdømte?». Tidsskrift for strafferett, 15 (2015:1), s. 63-85.

Storvik, Birgitte Langset. «Kapittel 3.2.1 og 10». I Straffegjennomføring. 3. utg. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.